

ефективність в сучасних умовах, потребує кардинальних змін, тому повний відмова від кримінально-правової охорони одного з найважливіших соціально-економічних прав людини на даному етапі вважається передчасним, що в певній мірі підтверджується внесеннями змін до УК РФ (ст. 145-1 УК).

Дана проблема потребує більш детального вивчення питання про необхідність удосконалення кримінально-правової охорони трудових прав людини, зокрема, про встановлення меж і межів такої охорони.

1. Доповідь міністра праці та соціальної політики І. Саханя // Урядовий кур'єр. -2002. - № 5. -10 січня.

2. Киселев І. Міжнародні трудові відносини. Новий вигляд трудового права в країнах Заходу: прорив в постіндустріальне суспільство // Трудове право. -2002. -№ 4. -С.48-55.

3. Інтерв'ю з міністром праці та соціального розвитку РФ Починок А.П. // Трудове право. -2002. -№ 6. -С.5-9.

4. Семіноженко В. Законодавство про працю має відповідати міжнародним нормам і стандартам // Урядовий кур'єр. -2002. -№ 6. -11 січня.

## ЛИТЕРАТУРА

Поступила в редакцію 25.09.2002

### ПАВЛИКОВСКИЙ В.И. ПРОБЛЕМЫ КРИМИНАЛЬНО-ПРАВОВОЙ ОХОРОНЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ ЛЮДИНЫ НА СУЧАСНОМУ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

У світлі дослідження проблеми кримінально-правової охорони трудових відносин, від ступеня дозволення якої залежить обсяг і межі криміналізації трудових правопорушень, з використанням статистичних даних проведений порівняльний аналіз динаміки розвитку трудових правопорушень в Україні і РФ.

\*\*\*

### PAVLIKOVSKY V.I. PROBLEMS OF A CRIMINAL-LAW PROTECTION OF HUMAN RIGHTS ON A TRANSACTIONS AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT OF LABOR RELATIONS

In light of research of a problem of a criminal-law protection of labor relations, from a degree of the sanction by which one the volume and limits criminalization of labor offences depends, with usage of the statistical data the comparative analysis of dynamics of development of labor offences in Ukraine and Russian Federation is conducted.



**М.А. ПОГОРЕЦЬКИЙ**

канд. юрид. наук, доц.

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

УДК 343

## РОЗШУК ЗЛОЧИНЦІВ ТА ДОКАЗУВАННЯ ЇХНЬОЇ ВИНИ ЗА ЧАСІВ РУСЬКОЇ ПРАВДИ

На основі аналізу норм одного з найдавніших джерел права "Руської Правди" розкриваються питання зародження розшукової діяльності в давні часи та доказування вини злочинців.

У давні часи розвитку нашої держави не було спеціальних органів або осіб, що мали виконувати розшукові функції - діяла приватна помста, яка пізніше була замінена грошовими штрафами. Княжа влада ще не брала на себе обов'язок переслідування злочинців (вона виконувала лише безпосередньо функцію правосуддя), це було справою потерпілого чи найближчої зацікавленої у цьому особи. І лише за виняткових обставин, що набували характеру масо-

вих хвилювань і лих, держава в особі своїх представників приймала на себе функцію охорони населення і відновлення порядку [1, с.4; 2, с.4; 3, с.8].

Разом із цим, розшук злочинців, як одна з перших історичних форм боротьби зі злочинністю, має на Русі глибокі корені. Як правило, розшуком особи, що вчинила злочин, та доведенням її вини займався постраждалий.

Руська Правда [4, с.71-205; 5, с.11-32; 6, с.27-39]

є одним із найважливіших пам'ятників права тієї епохи, але, нажаль, як слушно зауважує М.А. Чельцов-Бebutov, в ній перемішані окремі історичні пласти, і практично відсутня систематика [7, с.630]. Найдавніша її частина є записом більш старих норм, зробленим за князя Ярослава Володимировича. Це так звана Правда Ярослава, що складається з перших шістнадцяти (або вісімнадцяти) статей Короткої редакції. Потім іде Правда Ярославичів - синів Ярослава, Покон вірний (стаття 42), Урок мостників (стаття 43). Просторова редакція є більш складною за змістом і містить велику кількість княжих законів, що були видані між серединою XI і початком XIII століття. Ці закони не систематизовані та хронологічно перемішані.

Руська Правда певним чином цивілізувала процес покарання винних, вводячи в ст.38 Короткої редакції вимогу передавання справи з обвинуваченням на суд князя, хоча і не заборонила повністю розправу над пійманим злодієм.

Вона ще не знала державних, посадових чи інших злочинів, об'єктом яких була б не людина та її майно, а державний орган і його права, й забороняла спричиняти шкоду лише конкретній особі та її майну, за яку поряд із санкціями у вигляді штрафів у ст.1 Короткої редакції, ст.1 Просторової редакції та деяких інших статтях також пропонувалася кровна помста.

Методами розшуку злочинців за Руською Правдою були "заклич", "звід", "гоніння сліду".

Сутність "закличу" визначається в статтях 32, 34 Просторової редакції Руської Правди. У разі зникнення або викрадення (в Руській Правді для початкової стадії розшуку вжито термін "погубить", тобто законодавець, враховуючи різницю між крадіжкою та знахідкою загубленої речі, до того, як позивач зробив "заклич" і було проведено "звід", утримувався від уточнення характеру зникнення) холопа, коня, зброї чи одягу потерпілий оголошував про це на торгу. До "заклича" удавалися тільки за пропажі майна, наділеного цілком визначеними індивідуальними ознаками. Якщо протягом трьох днів після оголошення "закличу" річ знаходилася в якійсь особі, ця особа вважалася відповідачем, який повинен був повернути річ її власникові і сплатити штраф.

Деякі автори вважають, що коли річ знаходилася не пізніше ніж через три дні після "закличу", її могли взяти без "зводу" і без штрафу, якщо ж пізніше - тільки за "зводом" [4, с.152]. Однак, аналізуючи положення Руської Правди, більшість науковців робить протилежний висновок [7, с.635; 8, с.14-19; 9, с.11; 10, с.88], який, на наш погляд, є більш переконливим.

"Зводу" присвячені статті 35-39 Просторової редакції Руської Правди, із яких випливає, що він являв собою процедуру пошуку особи ("конечняго" татя), яка незаконно привласнила чужу річ, і повернення цієї речі власникові шляхом опитування різних людей

для вияснення походження майна, на яке претендує потерпілий. "Звід" відбувався, коли річ знаходилася до "закличу", до скінчення трьох днів після "закличу" або була знайдена не у своєму "миру". Причому, згідно ст.35 власник не міг одразу повернути знайдене майно. Він повинний був запросити особу, в якій знаходилась розшукувана річ, на "звід" для з'ясування джерела її надходження: "...но поиди на свод, где есть взял...". Якщо мале місце чесне придбання власником викраденого майна, він разом із позивачем ішов до тієї особи, в якій придбав річ. Ця особа ставала відповідачем і повинна була довести чесне придбання, вказавши особу, в якій вона, у свою чергу, придбала розшукуване. "Звід" відбувався доти, доки не знаходили людину, що не могла пояснити, яким чином до неї потрапила украдена річ. Така людина визнавалася злодієм і мала відповідати за татьбу.

Стаття 37 говорить про один з можливих випадків, що виникають в процедурі "зводу", коли власник викраденої речі придбав її на торзі, а продавець викраденого був невідомий, але факт продажу підтверджувався свідками: "то выведеть свободна мужа два или мытника". За таких обставин потерпілий від крадіжки отримував "лице", тобто знайдену річ, але був позбавлений можливості отримання інших викрадених речей чи винагороди за них: "а что с нимь погубило, а то ему желети". Той, що повернув викрадене, позбавлявся своїх грошей, які були сплачені за викрадену річ, бо "не знает у кого купив", але міг по за "зводом" вести особистий розшук. Якщо цей розшук давав результати - знаходилася особа, в якій була придбана розшукувана річ, він міг стягнути з неї свої гроші, а "кінцевий тать" сплачував продажу й компенсацію власнику за майно, що в нього пропало й не було розшукане.

У "зводі", що не виходив за межі общини, власник брав участь до кінця. У випадках, коли ж злодія треба було шукати за межами міста, той, що потерпів, міг брати участь лише до третього "зводу", тобто до третьої особи, до якої приведуть пошуки за межами общини. Ця особа зобов'язана була сплатити власникові вартість речі, а сама отримувала право продовжувати "звід".

Якщо "звід" приводив до кордонів держави, він припинявся: "А и своего города в чужю землю свода нетуть" (ст.39 Просторової редакції Руської Правди). Відповідач (особа, що чесно придбала річ на торзі), повинний був підтвердити факт купівлі за допомогою митника або свідків у порядку, подібному до встановленого статтею 37.

Стаття 38 передбачає спеціальну процедуру розшуку викраденої челяді. "Звід" у такому випадку вівся власником тільки до третього відповідача, в якого він брав челядина замість свого викраденого, а відповідач за допомогою свідчень впізнаного раба вів "звід" аж до "конечняго свода". Коли справжнього злодія

було виявлено, відбувався обмін челядинами між третім відповідачем і позивачем, а “кінцевий тать” відшкодовував збитки позивачеві та сплачував князю продаж.

Процес “гоніння сліду” Руська Правда описує таким чином: “Не будеть ли татя, то по следу женуть; аже не будеть следа ли к селу или к товару, а не отсочать от себе следа, ни едутъ на след или отобьются, то темь платити татбу и продажу; а след гнати с чужими людми а с послухи; аже погубять след на гостиньце на велице, а села не будеть, или на пусте, где же не будеть ни села, ни людии, то не платити ни продажи, ни татбы” (стаття 77 Просторової редакції Руської Правди). Тобто, гоніння сліду являло собою ні що інше, як відшукування злочинця, який не був упійманий на місці злочину, за залишеними слідами, враховуючи показання очевидців і свідків. Воно дозволяло залучати до розшуку велику кількість людей, зобов'язуючи всю сільську общину (вервь, село) сплачувати штраф – “дику виру”, якщо сліди злочинця приводили до неї, а вона не могла їх відвести або відмовлялася видавати чи шукати злочинця. Якщо ж слід губився на великій дорозі або в безлюдному степу, розшук припинявся. До гоніння сліду залучалися й своєрідні поняті, що називалися “чужими людми”. Вони не повинні були належати до общини, яка займалася розшуком.

Деякі науковці з цього приводу додержуються іншої думки. Так, Г.Є. Корчин вважає, що “гоніння сліду” не стосується верві (общини), тому що в статті 77 Просторової редакції Руської Правди говориться про село й товар. На його думку, під терміном “село” в ранню епоху частіше розуміли маєток крупного землевласника, а під терміном “товар” - становище, купецький караван; а ні перше, ні друге до общини не входить. З цього він робив висновок, що община не несла відповідальності за злочини татби [5, с.77].

Вважаємо, що немає підстав піддавати сумніву класичне розуміння цього питання, висловлюване М.А. Чельцовим-Бебутовим [7, с.637], С.В. Юшковим, А.А. Зимінін [4, с.173], В.Д. Гончаренком, А.Й. Рогожиним [10, с.89], О.М. Бандуркою [8, с.16] та багатьма іншими вітчизняними й зарубіжними вченими, бо воно, на нашу думку, є більш обґрунтованим і характерним для розглянутого періоду.

Формальне правило: “куди приведе слід, там і знаходиться злочинець”, як стверджується в багатьох джерелах [7, с.636; 8, с.16; 9, с.12;], дозволяло активно притягувати до розшуку велику кількість людей, здійснювати розшук і викривати злочинців без участі представників державної влади. Однак, не можна не зазначити, що органи судової влади були зацікавлені в отриманні вір і продаж, тому вони могли сприяти потерпілим у проведенні розшуку. Про те, що “звід” і “гоніння сліду” були засобами колективної самопомоги сусідських общин і допускали участь у про-

цесі розшуку злочинця не лише потерпілого, а й людей, які складали общину, також стверджують багато авторів.

Якщо ж усі перелічені вище методи не приводили до вирішення справи, зверталися до розшукування нових доказів таких, як особисте зізнання, свідчення послухів і видоків, речові докази, “суди божі”. Доказами могли бути також закривавлений одяг, крик, піймання на місці пригоди, сліди побоїв (синці на обличчі й тілі потерпілого), знайдені у підозрюваного вкрадені речі, знайдення трупа на території верві та ін.

Не дивлячись на те, що в Руській Правді нічого не говориться про особисте зізнання, воно, безсумнівно, вважалося безспірним доказом.

В Руській Правді зустрічаються такі види доказів, як показання видоків і показання послухів. Під видоками розуміються свідки факту. В основному для підтвердження того чи іншого факту вимагалася наявність певної кількості видоків. Послухами, на думку більшості дослідників, були свідки доброї слави. Так, стаття 18 Просторової редакції Руської Правди говорить, що обвинувачений у вбивстві міг відвести від себе підозру за наявності семи послухів. Причому, для іноземців робився виняток - для відведення підозри їм потрібні були свідчення лише двох послухів. Це свідчить про високий рівень міжнародно-правових поглядів Давньої Русі, що охороняла інтереси чужинців, які знаходилися на її території. Згідно статей 66, 85 Просторової редакції Руської Правди послухом могла бути лише вільна людина. Тільки у виняткових випадках дозволялося “послушество” боярських тіунів і закупів. Свідчення холопів бралися до уваги лише тоді, коли вони підтверджувалися випробуванням залізом (ст.85 Просторової редакції Руської Правди).

Важливим доказом вважався результат, отриманий “судом божим”, до якого належали судові присяги (“рота”), різні випробування (ордалії), судовий поєдинок. Присягати міг як позивач в обґрунтування свого позову (стаття 48 Просторової редакції Руської Правди), так і відповідач, даючи так звану очищувальну клятву (статті 49, 115 Просторової редакції Руської Правди). Зміст клятви зводився до того, що той, хто її давав, на підтвердження того, що він говорить правду, присягався іменем божества. Вважалося, якщо той, хто давав клятву, обманював, він неодмінно буде так чи інакше покараний божеством [10, с.90].

В Руській Правді немає відомостей про судовий поєдинок, однак є достатні підстави вважати, що він застосовувався в Київській Русі [6, с.637; 10, с.90]. Спір вирішувався шляхом єдиноборства, в яке вступали сторони перед судом. Той, хто перемагав, вважався правим.

Що ж до ордалій, як випробувань істини за допомогою сил природи, Руській Правді відомі два їх



види: випробування водою (стаття 22 Просторової редакції Руської Правди) і випробування залізом (статті 21, 22, 85, 86, 87 Просторової редакції Руської Правди). Правда не описує саму процедуру ордалій, їхні методи та прийоми; їх описали історики за допомогою порівняльного правознавства [7, с.639; 11, с.30-35]. Випробування залізом застосовувалося у випадках звинувачення у тяжких злочинах, коли не було достатніх доказів звинувачення. М.А. Чельцов-Бебутов вважає, що воно являло собою давання в руку шмату розпеченого заліза [7, с.639]. Подібна думка висловлюється й у книзі "Памятники русского права" за редакцією С.В. Юшкова [4, с.147]. Її поділяють і автори підручника з історії держави і права України за редакцією В.Я. Тація та А.Й. Рогожина [10, с.90]; вони ж стверджують, що обвинувачення підтверджувалося вже самим фактом опіку. З.М. Черніловський за аналогією з Польською правдою вважає, що обвинувачений повинний був тричі ступати по розжареному залізу [11, с.31]. Він також висловлює думку, що винність чи невинність визначалася за результатами загоєння опіку. Зараз важко стверджувати, яким чином насправді відбувалася процедура випробування залізом, та не можна не погодитися із З.М. Черніловським в тому, що повсякчасний негативний результат (а хіба можливо не обпектись розжареним залізом?) неминуче скомпрометував би це випробування. Той, що ініціював випробування залізом, сплачував своєрідне мито на випадок, якщо відповідач благополучно його пройде.

Випробування водою призначалося за менш тяжкі злочини. Воно, на думку багатьох учених [4, с.147; 7, с.639-640; 10, с.90; 11, с.32-33], полягало в тому, що випробуваного зв'язували й опускали на середину озера. Якщо він починав тонути, його витягували та вважали невинним, якщо ж "вода його не приймала", він визнавався злочинцем.

Звісно ж, коли здійснювалося посягання на життя, здоров'я та власність князя, розшукова діяльність провадилася княжою владою. В інших випадках потерпілий (або його родичі) приймав безпосередню участь у відшуванні злочинців. Але не можна погодитися з висловлюванням деяких дослідників про те, що спеціальні особи, наділені повноваженнями провадити розшук, з'явилися лише у XIII-XV століттях [1, с.4; 2, с.4; 3, с.8; 12, с.259]. Дослідження норм Руської Правди дозволяє зробити висновок, що існування таких осіб мало місце ще на самому початку XI століття. Вже тоді були створені посади вірника, мешальника, мечника та емця. Вони згадуються в статтях 1, 41, 42 Короткої редакції. Вірник відав стягненням вір, судив злочини. Мешальник був його помічником. Мечник - княжий дружинник, який виконував окремі судові доручення. Він найчастіше був емцем. Емець вважається особою, яка безпосередньо розшукувала злодія. Можна припустити, що це був перший розшуковий агент в історії дав-

ньоруського права.

В Київській Русі мав місце й приватний розшук [13, с.16-18].

Таким чином, вже в Руській Правді зароджувалися елементи розшукової діяльності, тобто розшук не лише здійснювався на практиці, але й мав правову базу. При цьому, діяла презумпція винуватості: не зацікавлені особи доказували вину підозрюваного, а, навпаки, підозрюваний повинний був доводити свою невинність. Переслідування злочинців покладалося на колективні формування - общини. Розшук вівся безпосередньо потерпілими. До обов'язків княжої дружини не входила охорона громадян від протиправних посягань на їхнє життя, здоров'я, майно. Виконання нею поліцейських функцій мало винятковий характер. Не існувало розшуку та слідства у сучасному розумінні як окремих ланок певної системи. Спеціально уповноважені на відшукування та піймання злочинців особи з'явилися поступово.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Елинский В.И., Исаков В. М. Становление и развитие уголовного сыска в России (X-нач. XX вв.). -М.: МОФ ЮИ МВД России, 1998. -81 с.
2. Елинский В.И. Становление и развитие уголовного сыска в России (X-нач. XX вв.): Монография. -М.: МЮИ МВД России, 1997. -84 с.
3. Елинский В.И. Основы методологии ОРД: Монография. -М.: Изд-ль Шумилова И.И., 2001. -228 с.
4. Памятники русского права /Сост. А.А. Зимин; Под ред. С.В. Юшкова. - М.: Госюриздат, 1952. -Вып.1. Памятники права Киевского государства X-XII вв. -288 с.
5. Правда Русская: Учебное пособие /Под ред. Б.Д. Трекова. -Ленинград: Изд-во академии наук СССР, 1940. -114 с.
6. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: -У 2 т. /В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; За ред. В.Д. Гончаренка. -К.: Ін Юре, 1997. -Т.1. З найдавніших часів до початку XX ст. -464 с.
7. Чельцов-Бебутов М.А. Курс советского уголовно-процессуального права. -Т.1. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. -М.: Госюриздат, 1957. -840 с.
8. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I: Підручник. - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. -336 с.
9. Власов В.И., Гончаров Н.Ф. История розыскного процесса в России (законодательство и практика): Монография. -Домодедово: РИПК работников МВД России, 1997. -101 с.
10. Історія держави і права України: Підручник. -У 2-х т. /За ред. В.Я. Тація, А. Й. Рогожина.; Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. -К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. -Т.1. -648 с.

11. Черниловский З.М. Русская Правда в свете других славянских судебников // Древняя Русь: Проблемы права и правовой идеологии: Сб. науч. тр. -М., 1984. -С.30-35.

12. Губар С.В. Історія розвитку попереднього слідства в Україні // НВ НА ВСУ. -2001. -№ 1. -С.258-267.

13. Пиджаренко А.М. История и тайны уголовного и политического сыска. - К.: «Юринформ», 1994. -400 с.

*Надійшла до редколегії 16.09.2002*

ПОГОРЕЦКИЙ Н.А. ПОИСК ПРЕСТУПНИКОВ И ДОКАЗЫВАНИЕ ИХ ВИНЫ ВО ВРЕМЯ РУССКОЙ ПРАВДЫ

На основе анализа норм одного из древнейших источников права "Русской Правды" раскрываются вопросы зарождения сыскной деятельности в давние времена и доказывания вины преступников.

\*\*\*

POGORETSKY N.A. LOOKING UP OF THE CRIMINALS AND PROVING OF THEIR FAULT DURING THE RUSSIAN TRUTH

On the basis of the analysis of the norms of one of the most ancient sources of law «of the Russian Truth » the problems of origin of detective activity in old times and proving of fault of the criminals are uncovered.

УДК 351.8:316.642.3

**О.Ю. САЛМАНОВА**

*Національний університет внутрішніх справ*

## **ПЕРЕКОНАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЛІЦІЄЮ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ**

Розглянуто систему мір переконання, застосовуваних міліцією з метою забезпечення безпеки дорожнього руху. Проаналізовано їхні особливості, намічені пріоритетні напрямки розвитку й удосконалення даної діяльності.

В сучасних умовах безпека дорожнього руху забезпечується не тільки належним нормативно-правовим регулюванням зазначених правовідносин і дотриманням загальнообов'язкових правил у цій сфері, але і комплексом засобів, які сприяють підвищенню творчої активності його учасників та засновані на їх прагненні до позитивних результатів своєї праці, реалізації суспільних і особистих інтересів. Більшість посадових осіб і громадян, як зазначалося, виконують загальнообов'язкові правила, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, добровільно. Природно, що діяльність, яка здійснюється правомірно і добросовісно, має отримувати державну підтримку і охорону. В адміністративно-правовій літературі засоби такої підтримки одержали назву "переконання".

Переконання, як засіб забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху, становить систему заходів виховного і заохочувального характеру, спрямованих на формування в учасників дорожнього руху (тобто, практично, у всіх громадян) звички добровільно виконувати вимоги правових норм, що діють у цій сфері. Основними формами переконання, які застосовуються в зазначеній діяльності міліції, є: організація заходів, спрямованих на вирішення конкретних завдань (облік, контроль, прийняття необхідних документів, проведення семінарів, зборів тощо); роз'яснення завдань міліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху (усне чи через засо-

би масової інформації); заохочення (морального і матеріального характеру), що сприяють підвищенню творчої активності учасників правовідносин у сфері дорожнього руху; виховання (економічне, правове, моральне та ін.); особистий приклад працівників, їх інструктаж з питань найбільш дієвого виконання поставлених завдань; критика роботи і поведінки окремих осіб; профілактика транспортних правопорушень тощо.

Пріоритет прав людини в діяльності міліції, розвиток демократичних засад у державному управлінні вимагають в усіх сферах громадського життя, а особливо у сфері безпеки дорожнього руху, подальшого підвищення правосвідомості громадян, виховання у кожного з них почуття громадського обов'язку, підвищення дисципліни і організованості. У більшості випадків вимоги загальнообов'язкових правил у сфері дорожнього руху виконуються громадянами свідомо і добровільно, тому засоби переконання є первинними, провідними і найбільш ефективними в адміністративній діяльності міліції. Розглянемо найважливіші способи переконання суб'єктів у необхідності дотримання вимог правових норм в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Організація і здійснення міліцією **заходів, спрямованих на вирішення конкретних завдань щодо забезпечення безпеки дорожнього руху**, як спосіб переконання громадян, включає здійснення реєстра-